

CSAPODY MIKLÓS

KIRÁLY UTCA 14.

Bánffy Miklós utolsó kolozsvári évei (1944–1949)

■ „Szerencsétlen különös ember volt egész életében s az most is. Szeretet nélkül született, élt s úgy is ment el.”¹ E sorokat gróf Bánffy Miklósról utolsó drámai életszakaszának majdnem a legvégén, Erdélyből történt végleges távozása után írta Kelemen Lajos, aki sohasem szerette a „kegyelmes urat”. Ragyogó pályafutása végén valóban tragikus sors jutott Bánffynak, ám korántsem boldogtalan, s azt sem hisszük, hogy egész élete szeretet nélkül telt volna. Legutolsó éveinek személyes tragédiáját már a végső háborús évek megannyi heroikus próbálkozása előrevetítette: sikertelen bukaresti tárgyalásai Maniuval 1943 nyarán,² eredménytelen missziója a magyar kiugrás érdekében 1944 folyamán,³ majd Kolozsvár megmentése ugyanez év őszén, amiben azonban elévülhetetlen érdemei voltak.⁴

Bánffy életének ezek a zaklatott, hamarosan nélkülözésekkel terhes, mégis reménytelinek induló munkás alkonyévei kisebb részben Budapesten és Bonchidán, az Erdély és a főváros közti utazásokkal, majd nagyobb részét Kolozsváron, a Király utcai Tholdalagi–Korda-palotában teltek. Ez az 1800-as évek elejére elkészült remek késő barokk épület nagyapai öröksége és szülőháza volt „a Király utca és a Minorita utca sarkán, ahonnan a kosaras ablakrácsokon át két irányba is ki lehet látni. [...] Két kopár és kongó, fűtetlen szobán lehetett bejutni a sarokszobába. Annak is a két sarokablak közötti sarkában ült magas hátlapú, kopott karosszékében Bánffy Miklós. Kék tréningruha volt rajta, cipzárát beszéd közben fel-le húzta, lábán valami sárga és nagyon elnyűtt csizma, körülötte asztalon, széken, földön papírok, könyvek, kezében egy vastag parafadugón áthúzott ceruza.

Bánffy életének ezek a zaklatott, hamarosan nélkülözésekkel terhes, mégis reménytelinek induló munkás alkonyévei kisebb részben Budapesten és Bonchidán, az Erdély és a főváros közti utazásokkal, majd nagyobb részét Kolozsváron, a Király utcai Tholdalagi–Korda-palotában teltek.

A dugót fogta, amikor rajzolt vagy írt. Asztalán, ágyán, szekrényén – intarziás antik bútorok – költői rendetlenség [...]”⁵ Bonchida felégetése után itt, „kolozsvári házukban, ahova betelepítettek több családot, kaptunk szobákat az egyik lakótól”.⁶

Családjával: feleségével, Várad Aranka színésznővel (1886–1966) és lányával, Bánffy Katalinnal (*1924) 1944. január 20-án utazott Budapestről haza Bonchidára,⁷ miután „úgy Horthynál, mint Kállaynál szorgalmaztam a németekkel való szakítást, bármi áron is. Azt hiszem, hogy a németek gyanakodtak reám, mert a március 19-i német megszálláskor a Gestapo érdeklődött lakásom után, amit bizalmasan megtudván, azonnal Erdélybe jöttem. A román fegyverszünet után szeptember elején, majd szeptember közepén felutaztam Budapestre [,] és Horthyt kerestem fel. Azt a véleményét képviseltem, hogy immár föltétlenül szükséges, hogy Magyarország szakítson a németekkel [,] és Románia példájára fegyverszünetet kérjen. Horthy elvben elfogadta álláspontomat, de habozott. Azzal érvelt, hogy olyan hatalmas német erők vannak Magyarországon és körülötte, hogy ezek elpusztítják az országot, ha ő szakít velük. – Mégis azzal bízott meg, hogy Dálnoki Veress hadseregearancsnokot nevében szólítsam föl, hogy oroszul tudó tisztet jelöljön meg, aki átmehetne az oroszokhoz a fegyverszünet ügyében. Ugyanekkor arra kértem Horthyt, hogy szülővárosom... [*a szövegrész itt megszakad; később így folytatódik:*] A másik cél, ami miatt Horthynál voltam [,] az volt, hogy szülővárosom [,] Kolozsvár megkíméltesse egy ostromnak és bombázásnak borzalmaiktól, és hogy gondoskodjék és rendelje el Horthy azt, hogy városomban semmi harc se legyen [,] és simán ürítessék ki. Ezt Horthy meg is csinálta [,] és Dálnoki Veress Lajos hadseregearancsnokhoz magam vittem el az ez iránti utasítást.

Ugyanebben az időben idehaza kapcsolatot találtam a titokban működő demokrata fronttal itt Erdélyben, név szerint dr. Jordáky Lajos és Balogh Edgár urakkal, akik ismerve Horthyhoz való sokéves személyi kapcsolataimat – hiszen a ’21–22 [,] években külügyminiszter voltam az első Bethlen-kormányban –, arra kértek, hogy sürgessem meg a fegyverszünet megkötését. Minthogy ezt már előzőleg is sürgettem [,] és Horthy meg is ígérte volt, de folyton késett annak véghezvitelében, október 9-én nevezett békepárti uraknak kívánságára, valamint a református püspöknek⁸ kívánságára újból Pestre mentem, hogy még az utolsó órában Horthyt ígéretére emlékeztessem. – Horthy végül szavának is állt rádión bementett fegyverszüneti nyilatkozatával, de túlságosan későn.⁹ Én pedig, aki október 9-én mentem volt Pestre [,] honnan már másnap akartam visszajönni, csak nagy késéssel érkeztem 11-én este és a hadműveletek folytán nem tudtam visszatérni Erdélybe, minden út el lévén már vágva. A németek ekkor már bizonyára tudtak az én békeközvetítő működésemről, ennek tulajdonítom, hogy a visszavonuló egyik SS-terrorcsapat kirabolta kastélyomat október 12-én [,] és azt felgyújtotta.”¹⁰

1944 őszén valóban „ide-oda hajtott autón Erdély és Budapest között, a fővárosba jött, mert egy drámáját, a *Nagyúr* címűt mutatta be a Nemzeti Színház [...]”. Miután úgy döntött, hogy mégis visszatér családjával együtt, „bepakoltunk kis autónkba, és elkezdtük kálváriászerű utunkat vissza Erdélybe. Több napig mentünk, mentünk, összebombázott utakon, szembejövet végtelen sora a menekülőknél. Teljes falvak vánszorgtak az úton végeláthatatlan sorokban [...]. Amint kis autónk szembejött, elképedve néztek, hogy mi éppen oda megyünk, ahonnan ők menekülnek [...]. Megérkezésünk előtt behajtottunk Borsára, ahol a főhadiszállás volt: onnan már hallani lehetett a duhogást: Kolozsvárt ágyúzták. Veress Lajos hadseregearancsnok elképedve fogadta Papát: hogy ide visszajön családotól? Kolozsvár bármelyik percben elesik.”¹¹

Ezek voltak talán egész életének legzaklatottabb napjai: szeptember 16-án Budapestre ment, másnap vissza Kolozsvárra, majd ismét a fővárosba. Október 1-jén együtt indultak vissza autón Kolozsvárra, három nap múltán felesége és leánya

megint vissza Pestre, ahová október 11-én, Kolozsvár felszabadulásának napján megérkezett Bánffy is; az ostromot Reviczky utcai házában együtt vészelték át.¹² „Sok régi barátunk eltűnt, nincs itt – írta 1945 tavaszán Kós Károly. – Tamási Áron kifutott. Kemény János színházastól elfutott; hallom, talán ma Prágában van, oda kellett mennie német parancsra. Bánffy Miklós elfutott; Bonchidát feldúlták a németek és románok; a birtokot kirabolták. Karácsony Benőt még annak idején és Lakatos [Imré]t, mint zsidókat, elvitték: semmit róluk nem tudok. Járosi Andort, a luth[eránus]. papot az oroszok fogták össze 6000-ed magával mint túszt (nem volt szerencséje), hol van ma, senki nem tudja [...]»¹³

Október 17-én, a Szálasi-puccs után felsőházi tagságáról lemondott, „Tekintettel arra, hogy magyar törvényhozásról többé nem lehet szó [...]»¹⁴ Pestre való távozása előtt kijelentette, ha Balogh Edgárék (az erdélyi magyar kommunisták) vállalják, hogy megmentik, „akkor én már most, amint visszaérek, írásban adom át a kastélyt a parkkal, valamilyen munkáscélra. Nem, ne kórháznak tegyék meg, mint ezek (hátratekintett), inkább szakszervezeti üdülőknek [...]»¹⁵ A kastély egyik szárnyában német hadikórház rendezkedett be. A németek október 13-án délelőtt hagyták el Bonchidát, utoljára egy SS-kötélék, amelyik a kastélyt felgyújtotta. A román katonák ugyanaznap délelőtt érkeztek, folytatva a fosztogatást, amit a falu román és cigány lakossága fejezett be.¹⁶

1945. március 6-án Petru Groza lett Románia miniszterelnöke. Bánffy és családja két nap múlva egy budapesti éhezőkkel teli „gyermekvonat” marhavagonjában három nap alatt jutott el Debrecenbe, egy hét után autóbusszal Nagyváradra, onnan teherautón Kolozsvárra (fejenként ezer pengőért).¹⁷ A bonchidai parasztság eleinte „éljenezve fogadta Apámékat. De miután ismételten kiment oda Apám, küzdeni azért a »kötelező« 87 holdért, amit »jogunk« volt megtartani, a román kommunista párt kiküldöttjei fellázították a népet ellene, hogy nem szégyenlik [!] örömmel fogadni az öreg zsarnokot stb. [...] Azon túl napi küzdelem volt Apám élete a hatóságokkal. Az oroszok voltak a mindenhatók, napról napra halasztgatták a kihallgatást, amit Apámnak ígértek [...] Minden reggel elindult széles karimájú kalapjával az orosz kommandatúrára, előcsarnokában várt és várt, legtöbbször csak azért, hogy kijelentés: jöjjön másnap.»¹⁸ Eközben megmaradt ingatlanainak eladásából tartotta fenn magát és családját, „a földosztó bizottságokkal harcolt, s a németekkel való kollaborálás vádját kivédendő, igazoló bizonyítványokért kilincselte [...]»¹⁹ Ennek során hivatkozott arra, hogy „Az ő neve is szerepelt a listán, amelyet Csernyisov szovjet tábornok állított össze a magyar szellemi élet ama tagjairól, »akik a német és nyilas uralom alatt kifogástalanul viselkedtek«.”²⁰ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének leírta: „Bonchidai kastélyomat a németek leöntötték benzinnel és felgyújtották, közismert demokrata és németellenes felfogásom miatt. Huszonhatezer műből álló nagyon értékes könyvtáramat és híres muzeális értékű műkincseimet, melyeket mint neves szakértő évtizedeken át gyűjtöttem, hogy múzeumnak hagyjam közcélla, a németek 40 teherautóval elvitték, azonkívül állatállományom és egyéb értékeim is.»²¹ Németellenességét többen igazolták, köztük Balogh Edgár: „az 1944 szeptemberében illegálisan megalakult és a felszabadulást előkészítő kolozsvári Magyar Tanács megbízásából, az illegális Béke Párt és kommunista elvtársaim tudtával, felkerestem Bánffy Miklós író, tájékoztattam akcióinkról, s arra kértem, hogy összekötéseivel révén mozdítsa elő Budapesten Horthy Miklós kormányzó fegyverszüneti kérését, vagy legalábbis engedélyt arra, hogy az erdélyi magyar csapatok parancsnoka, Dálnoki Veress Lajos parancsot adhasson az átállásra. Az író úr a küldetést vállalta és a református egyház autóján engem is elvitt Bonchidára, ahol egy létesítendő munkás alapítvány és az Erdélyi Múzeum javára gondjaimra bízta kastélyát és műemlékeit. A felszabaduláskor, mint a Városi Őrség parancsnoka Kolozsvárt, értesül-

tem arról, hogy a kastélyt a németek felgyújtották és a műemlékek megsemmisültek [...].”²²

1945 húsvétja előtt azonban a Frontul Plugarilor (Groza pártja, az Ekésfront) tagjai „a bonchidai parasztoakat feltüzelték Miklós ellen, hogy németbarát volt, hogy ő maga gyújtatta fel kastélyát a németekkel stb.”. A *Plugaru*ban „a bonchidai földműves gazdák” aláírásával megjelent, *Cazul contelui Banffy* [Bánffy gróf esete] című cikkben is azzal vádolták meg, hogy kollaborált a németekkel, átjásztotta nekik ménesét és gabonáját, hogy a földreformot akadályozza.²³ Közben május 13-án létrejött a Romániai Magyar Írók Szövetsége, melybe Bánffyt is beválasztották. Ekkoriban két nagyobb művén dolgozott: *Huszonöt év* című emlékiratán és *A magyar politika kritikáján*.²⁴

1945 őszén már „Papának volt ugyan egy kis kályhája a szobájában, de nekünk semmi. A határokat lezárták. Útlevelet nem kapott senki [...] az oroszok megszállták Reviczky utcai házunkat, kidobálták a bútorainkat az utcára, a járdára, a festményeket, mindent [...]. Elhatároztuk, hogy visszamegyünk Budapestre. Apám nem akart mozdulni, hiszen még remélte, hogy kijárja az erdők visszaadását, mi pedig nem is álmodva, hogy válásunk évekre fog terjedni, az én esetemben pedig végleges lesz, üggyel-bajjal útlevelet szereztünk Magyarországra.”²⁵ Felesége és leánya 1945. december 11-én távoztak végleg.

1946-ra „mégis elérte, amire vágyott: író lett, csak író, semmi más, és szerkesztők előszobáiban órák hosszat várakozott kiadatlan kézírataival”.²⁶ Munkatársa lett az *Utunk*nak, s miközben tavasszal Kolozsváron elkezdődtek az első népbíróági tárgyalások, újra találkozott Gaál Gáborral, akit ’44 őszén a város polgármesterének szerezett volna látni,²⁷ s aki immár az *Utunk*nak volt főszerkesztője;²⁸ „tanúja voltam 1946-ban a mi irodalmi életünk egymást kizáró végletei kézfogásának – mondta később lelkesülten Méliusz József. – Gaál Gábor és gróf Bánffy Miklós találkozásának. A világháborúk közötti romániai magyar irodalmi élet két nagy ellenlábasa, a sakktabla két döntő figurája nem Kós és Gaál, nem Szentimrei [Jenő], illetve Kacsó [Sándor] és Gaál voltak – ők még kevésbé, hiszen kiegészítették egymást –, hanem ők ketten: a 19-es forradalom Lukács Györgyének politikai tisztje és a Bethlen-féle ellenforradalmi rezsim fő támasza, majd külügyminisztere: Gaál és Bánffy. Nem az esztétika – kettejük stratégiája és taktikája alakította az erdélyi irodalmat. A népi irodalom alakulása is ebben az összefüggésben, a között a két pólus között válik történetileg jobban érthetővé. Szóval amikor az *Utunk* megindult, a mai *Korunk* helyén még tátongott a jóformán üres szerkesztősége, azt mondja nekem egy napon Gaál: »Fél egyre bejelentette magát Bánffy, gyere fel te is.« [...] pont fél egykor megjelent Bánffy, hajlott háttal, kéziratköteggel a hóna alatt. Messziről nyújtja a kezét. Gaál feláll, megkerüli az íróasztalt, elébe megy és ő is kezét nyújt: »Szervusz, kérlek alássan, mivel lehetünk szolgálatodra?« A válasz: »Szervusz, Gábor. Kéziratot hoztam neked.« Ezzel a kézfogással egy új irodalomtörténeti korszak kezdődött. Egy új szemlélet.”²⁹ Ez azonban nem tartott sokáig.

„...minden gond és minden bánat dacára jól tudok dolgozni! – írta Katalinnak. – Az Emlékirataimnak első kötete majdnem készen van. Ezenkívül írtam három novellát, amelyek most fognak megjelenni abban a könyvben, aminek a korrektúráját mára vagy holnapra várom. *Bűvös éjszaka* lesz a címe [...] Ez talán valami pénzt is hoz, ami reám fér. Persze keveset a mai árakhoz képest, mert itt, bár még nem beszélhetünk milliókban, de a napi életem – evés és cigaretta, másra nem adok ki egy fityinget sem – körülbelül 15 ezer leibe kerül.”³⁰ *Az ostoba Li* című, az ellenállási mozgalomról szóló háborúellenes szatírját a kolozsvári Magyar Színház 1946. október 29-én mutatta be Poór Lili rendezésében.³¹ Lévén 1931-től a református műemlékbizottság tagja, ekkor elvállalta a Magyar Népi Szövetség által létrehozott Országos Műemlékvédő Bizottság elnöki tisztét is.³²

Kiszorítása az irodalmi és a közéletből, végül Erdélyből 1946 nyarán Emil Isac hírhedt támadásával kezdődött.³³ Isac, Ady és a magyar irodalom „barátja”, a két háború között a kisebbségi színházak kíméletlen vezérfelügyelője Gaál Gábornak címzett nyílt levelében ezt írta: „Szeretett Kartársam! Bocsásson meg, ha ezúttal nem az évtizedek óta szokásunkká vált intimitásban beszélgetünk. Nem a bosszúvágy készlet arra, hogy a *România Liberă* hasábjain szóljak önhöz, s nem is az emberséges érzés hiánya egy öregember iránt. Úgy látszik, az én diszkréten tett, baráti közbenjárásom Ön mellett nem hozta meg a kívánt eredményét. Íme, miről van szó. Horthy egykori külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós, aki abban tetszeleg, hogy írónak képzelet magát és Kisbán Miklósnak (a kis bán...) írja a nevét, egyesek közreműködése révén és – én nem tudom, miért – önnek mint egy haladó szellemű magyar irodalmárokból álló egyesület elnökének a támogatásával is, újból jelentkezik az irodalmi és közéletben. Azt hittem, Bánffy gróf úrban lesz ilyen esetben annyi elemi tapintat, hogy ha nem is fog éppenséggel *meakulpázni*, de legalábbis megérti, hogy nincs helye a mai magyarság szellemi életében, minekutána nem átalotta az 1940–1944 közti Horthy-uralom idején a budapesti főrendiház padjaiban helyet foglalni s e minőségében vidám képpel tolni a Horthy szekerét, és ugyanúgy beszélt, miként azokban a gyűlöletes időkben a grófok beszéltek, s egyáltalán nem tűnt ki azzal a demokratikus magatartással, amelynek viszont nincsen híjával manapság.» »Azt kérdezem, Szeretett Kartársam – folytatja Emil Isac –, miféle csoda jóvoltából bukkan fel ismét ez az alak, minő bűnbánat nyomán lett a tagja egy olyan magyar írókból álló társaságnak, akik a Horthy-rendszer üldözöttjei voltak? Állhat-e Ön, a derék harcos mellett és Nagy István kollégánk mellett, akit bántalmaztak a fasiszták, és megannyi más magyar író mellett, akik a szabadságért, a haladásért és a demokráciáért harcoltak, állhat-e, ha csak megtűrten is az aggastyánok iránti respektus érzelmiképpen, egy gróf, aki akarnok dilettantizmusával évek hosszú során át terrorizálta az irodalmi és művészvilágot, és aki egyetlen pillanatig sem adta tanújelét annak, hogy demokrata?»

Az írónak egy ilyen, a magafajta internacionalista és demokrata számára nehezen felfogható »jelenség« fölötti felháborodását csakis az értheti meg – mentegette Ion Brad –, aki figyelmesen áttanulmányozta Emil Isacnak a régi osztrák–magyar monarchiabeli reakció meg a horthysták és cinkosaik elleni megszámlálhatatlan cikkét és pamfletjét. Ezért aztán nem is leplezi elképedését és nem is fukarkodik az íróniával. Miután felsorolja a Bánffy Miklós mind irodalmi téren, mind pedig a fasiszta diktatúrával szemben álló román burzsoá körök felé tett közeledési erőfeszítések terén kifejtett – úgy véljük, jól ismert – tevékenységére vonatkozó seregnyi bizonyító érvelt és adatot, Emil Isac befejezésül arra kéri kartársát, Gaál Gábort, hogy adja magyarázatát az aggastyán »újból való jelentkezésének«, ami nem csupán őt kedvetlenül tette el, »...hanem egyaránt kedvét szegte sok más román és magyar írónak, akik nem hajlandók megérteni, miért van a magyar irodalomnak szüksége Kisbán Miklósrak akkor, amikor a mai magyar politika teljes megvetéssel gondol az egykori horthysta külügyminiszterre és főrendre: gróf Bánffy Miklósrak. Cui prodest?»³⁴

Katalinnak 1947 áprilisában így írt: „Most újra sokat dolgozom. Egy vígjátékot írtam. A címe: *A béke angyala*. Egészen modern, sőt aktuális. A mai lakás-mizéria a milieu. Mindenki egymás hátán lakik. A »békeangyal« egy öreg báró, aki mindig jót akar, de mindent összezavar a segíteni akarásával [...]. Azt hiszem, nagyon mulatságos az egész. – Furcsa, hogy mentül rosszabbul megy az embernek, annál jobb humorral tud írni. Régen, mikor jól éltem, csupa drámát írtam. Most »Li«-t és azt a majdnem bőrleszk »békeangyalt«.”³⁵

Májusban, Luka Lászlónak a kolozsvári *Igazságban* *A romániai magyarság útja* cím alatt megjelent, a Népi Szövetség népfrempolitikáját és az „elvtelen magyar egy-

seget” támadó írása után megkezdődtek a tisztogatások. Isac támadása után Bánffy félreállt, miután az *Utunk* szerkesztősége 1946 karácsonyára kért írásait elutasította. Ekkor Gaálnak ezt írta: „ezután ne számíts többé reám. Nem orrolok [,] és nem hargszom. És Téged korántsem okollak. Tudom, hogy nem vagy korlátlan ura a lapnak. Tudom, hogy bizottság van és talán más beleszólok is. Számos érdeke is ütközik a szerkesztés munkájában. De ilyen eljárást én nem fogadhatok el, hiszen így nem bánnak sehol sokkal kezdőbb emberrel sem, mint én, aki több mint negyven éve számba jövő író vagyok [,] és aki első írásai óta a társadalmi félszepségek ellen foglalt állást, mégpedig akkor, amidőn ez még nem volt divat. Azzal zárom soraimat, hogy arra kérlek: Tarts meg jóindulatodban, ahogy én is nagyrabecsülésel és hálával gondolok Rád.”³⁶

1947 tavaszán a magyar nemzetgyűlés érdemei elismeréséül megszavazott Bánffynak egy 100 holdas, Gyoma melletti cserebirtokot: „a politikai bizottság megállapította a kimagasló ellenállási érdemeket, megállapította, hogy ingatlanát jogtalanul vették igénybe, ezért őt, aki kizárólag mezőgazdaságból él, csereingatlan illeti meg.”³⁷ A kommunista hatalom ekkorra már nemcsak az irodalomban, hanem egyházában is félreállította. Az Erdélyi Református Egyházkerületnek, melynek 1926-tól 1948-ig volt főgondnoka, 1947 szeptemberében megtartott marosvásárhelyi, főként a kollégium ügyében folytatott püspöki vizitációján még részt vett,³⁸ az egyházi igazgatótanács 1948. március 24-i ülésén a felekezeti iskolák államosítása ellen még felszóllalt, főgondnoki tisztségéről azonban lemondott. Az októberi zsinaton Takács Lajos miniszterhelyettes ezt mondta: „egyházunk nem ad szállást azoknak a reakciós, népellenes elemeknek, akik a vallás leple alatt egyházellenes tevékenységet fejtenek ki [...] a szocializmus felé haladó népköztársaságunkban [...] egyházunk legyen a nép egyháza, [...] a földműves és munkásosztály minél erőteljesebben kapjon képviselést a falusi presbitériumoktól kezdve a legmagasabb fokozatokig.”³⁹

Anyagi tartalékai elfogytak, ezért júliusban útlevelet kért, hogy lánya és veje marokkói meghívásának eleget tehesen, de még Pestre sem kapott vízumot feleségéhez.⁴⁰ Nővérét ’47 augusztusában így tájékoztatta: „A malmokat a község útján valóban sikerült visszakapnom. Kétszer kellett oda kimennem, ami számomra mindig szörnyű, de másként nem lehetett. A falu népe nagyon barátságos volt, románok, magyarok egyformán. Elég megható volt némelyik. Voltak, akik sírtak.”⁴¹ A „kifutott” Tamási ekkor ezt írta róla: „Úgy hallom, ül otthon, kolozsvári házában egy meghagyott szobájában, a legtisztesebb szegénységben; árván, öregen és bölcsen. Ha az élet értelmén és a halálon gondolkodik, amit fiatalabb korban és könnyebb sorsban is megtesz az ember, akkor bizonyára inkább írni szeretne most is, mint élni. Egyedül ez maradt neki: az írás. Nem tudom hirtelen eldönteni, róla emlékezvén, hogy mi az emberi élet meghökkentőbb mozdulata: az-e, amellyel mindenétől megfosztotta őt, otthagyván száraz ág gyanánt; vagy talán az, hogy benne az írás szenvedélyét éppen most emelte egyedülivé, egy gazdag élet romjai fölött...”⁴²

1948 tavaszán kivándorló útlevelet kért, Katalinnak mégis ezt írta: „Újra elkezdtem dolgozni. (Azért mondom, hogy újra, mert az utolsó darabom: *A béke angyala* óta nem írtam semmit.) Egy modern Passió-játékot kezdtem el. A történet az Evangélium szerint megy végbe, de modern környezetben. – Az írói téma az, hogy Jézust, ha újra jönne, éppen úgy kivégeznék, mint akkor. – Mindenféle ember szerepel. Polgárok, bankárok és munkásvezérek stb. – Amit Jézus mond, az szó szerint a bibliából van kiollózva. Amit mások, az apostolok is mondanak, az persze a mai világnak a szenvedélye és annak indulatai. Katonai megszállás, háborús nyomor és ostromállapot. – Sok évtized óta tartom magamban ezt a témát és most végül nekiültem. Egészen teli vagyok vele és ez legalább elfoglal, ebben az én szörnyű magányomban. – Színpadszerűen írom, de hogy valaha színpadra kerül, az legalábbis nagyon kétsé-

ges. Mert senkinek se fog tetszeni, se az egyik társadalmi osztálynak, se a másiknak. – Igazából az íróasztalom számára írom. Írom, mert a téma újra fölbredt bennem és parancsol. – Nem ortodox dolog, ahogy a Parsifal sem az. Úgy képzelem, ez az én Parsifalom. – Kissé könyvdrámává akarom kialakítani; úgy talán valamikor, sok-sok év múlva talán kiadják [...] De hát teljesen mindegy, mi lesz vele. – Én most megcsinálom, aztán határozzon a sors.”⁴³ Februári sorai szerint: „Ha nem dolgoznék, már rég megbolondultam volna az unalomtól. De szerencsére mindig tudok dolgozni, és még annyi téma van bennem, hogy nem azon töprengök, mit írjak, hanem azon: melyiket válasszam. – Igaz, hogy csak az íróasztalom fiókja számára írok, mert ma kiadó alig van [,] és ami súlyosabb: nincs olyan közönség, aki képes volna könyvre költeni.”⁴⁴

Ez idő volt lázas munkakedvének utolsó föllángolása. Márciusban reménykedve írta Katalinnak: „Rengeteget dolgozom, ami az egyetlen anesztézia. Fordítok, hátha valamikor el lehet sütni a dolgaimat valahol. A memoárjaim folytatásán is gondolkodom, úgyhogy el vagyok látva munkával – bis gromoboj! – Egyébbel nem tudok foglalkozni és útlevelet sem kaptam, tehát itt kell ülnöm a kotorekomban, mint egy öreg borz.”⁴⁵ Májusban még az akvarellezéshez is visszatért,⁴⁶ júliusban pedig arról számolt be, hogy „itt a magyar színház keretében egy opera-ensemble is szerveződik, külön igazgatás alatt, és az új igazgató fölkért, hogy írjak egy vígopera-librettót. Csínáltam is egy vázlatot, de ez inkább mesejátéknak sikerült, ezért most más valami témán gondolkodom, ami kimondottan vígjátékszerű legyen.”⁴⁷

1948 nyarán Katalin azt vetette föl, hogy Váradi Aranka Pestről és ő Kolozsvárról Marokkóba telepedhetnének, és noha erre még a magyar útlevélnél is kevesebb reménye lehetett, a marokkói beutazó vízumot veje, Ted Jelen amerikai tiszt segítségével megkapta. Mégis, „Egyelőre tárgyaltan, amíg innen ki nem jutok, mert először B[uda]pestre kell kijutnom [...]”⁴⁸ 1948 augusztusában elhatalmasodó bronchitise miatt abbahagyta a dohányzást, s meghívta magához Nagy Imre, a festő Zsögödre, ám a költségek és magas kora miatt nem vállalta az utazást.⁴⁹ „Útlevelem még mindig hányódik – írta nővérének 1949 márciusában. – Minden ismerősömet megmozgattam, hogy végre megkapjam és utazhassak, de most is csak azzal biztatnak, hogy 3–4 hét múlva megkapom. De ezt mondták már hónapokkal ezelőtt [...]”⁵⁰

Utolsó regénye ekkor született. „Azt hiszem, elég jól sikerült, mert a püspök titkára, akinek diktálom, és aki irodalmi ember, egészen föl van puskaporozva a folytatások iránt. Nem igazán detektív-, hanem kalandregény. A címe *Milohu* – ami a főszereplő nőnek a beceneve, olyan szerelmi elkeresztelés, amit a férfi ad neki. A fasiszta Itáliában történik az események legnagyobb része, és itt kissé vázoló az ottani viszonyokat, hiszen akkor jártam Szicíliában és sok mindent megfigyeltem. Diktálás közben is faricskálók, csiszolgotok rajta, ez jól elfoglal és eltérít attól a sok gondtól, ami a nyakamba szakadt. Mert most az történt, hogy nem csak elvették a házat, hanem fölszólítottak, hogy költözzünk ki azonnal.”⁵¹

1949. augusztus 16-án útlevelügyében Groza miniszterelnökhöz fordult: „egész vagyonomat elvesztettem, és nyugdíjam sem lévén, most, 76 éves koromban, a szó legszorosabb értelmében nincs miből megélnem [...] azt hiszem, mindenképpen méltányos kérésem kedvező és lehető azonnali elintézése, mert ez adja meg megélhetésem egyetlen lehetőségét. Ellenkező esetben pedig nem marad egyéb számomra, mint az öngyilkosság vagy az éhenhalás.”⁵² „A megélhetésem most a legnagyobb gondom. Már mindent eladtam, ami eladható volt. Most már annyi pénzem van, hogy egy-két hónapig fedezze a kosztomat (a fűtésről már nem lehet szó), de hogy ezután mi lesz, nem tudom.”⁵³

A kiutazási engedélyt végre szeptember 30-án kapta meg. „Nagy megnyugvás és öröm is, hogy viszontlátjuk egymást, hogy együtt lehetünk újra. De megvallom, nagy fájdalom is nekem mindent itthagyni, Kolozsvárt, régi házunkat, a Házsongárdi te-

metőt, ahol szeretteink fekszenek, ezer és ezer emléket – ami itt töltött sok-sok éveimnek a tanúja volt. Mondhatom, szörnyű ez. Szörnyű, de nem lehet másként és jobb így, hiszen itt sem tudtam volna tovább élni.”⁵⁴

„Én elutazása délutánján tudtam meg, hogy aznap indul – írta Kelemen Lajos. – Tőlem az Erdélyi Múzeum Levéltárában – hol dolgoztam – elbúcsúzott azelőtt 3 nappal már. Vele egy nagy múlt, személyében, ha nem is követésre méltó példa és jellem, de kétségkívül kiváló tehetség távozott s szomorú osztálysors áldozata búcsúzott [...] Szemmel láthatóan jólesett neki, midőn hozzá lépve megmondtam, hogy tőle búcsúzni jöttem ki s pár szót váltva sietnie kellett a vonatra. Nem kapott hálókosziban helyet, s egy II. oszt[ályú]. kocsii ülőhelyén hagyta el az egykor legnagyobb erdélyi magyar vagyon örökké szegény – s most már koldusszegény várományosa 75 éves korában Erdélyt.”⁵⁵ Október 15-én reggel érkezett meg Pestre, „Lerongyolódva, lefogyva, megöregedve: egy gyöngye, csaknem reszkető lábú aggastyán. Nincs egy inge, egy ruhája, de milyen boldogság, hogy végre itt van! Vigyázhatok rá, meggyógyíthatom. Az asztmája rémesen elhatalmasodott és lábfájása is folytonos volt. Szombati nap érkezett, 10 napig van nálam, aztán bemegy Haynal Imre tanár belklinikájára, ahol Haynal ingyen tartja és gyógykezeli.”⁵⁶

1950. június 6-án halt meg, Farkasréten Ravasz László püspök búcsúztatta június 10-én.⁵⁷ Kós ekkor ezt írta: „Hírét vettem, hogy meghalt Bánffy Miklós gróf. Budapesten, ahová végre a tél végén ki tudott jutni. De már a leányához nem juthatott el, ahová igyekezett... Éppen 37 éve, hogy megismerkedtem Vele itt Kolozsváron, és azóta sok-sok mindent éltünk és tusakodtunk át együtt vagy egymással szemben. De csak most érzem igazán és fájdalmasan, mennyire szerettem és becsültem azt az embert, aki a maga osztályának sorsát olyan jól előre látta, és olyan bölcs belenyugvással tudta elviselni az utolsó pillanatig.”⁵⁸ Hamvait 1976. október 29-én helyezték végöss nyugalomba a Házsongárdi temető iktári Bethlen-kriptájában.⁵⁹

■ JEGYZETEK

1. Bánffy Miklós. In: A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Szerk. Sas Péter. Nap Kiadó, Bp., 2008. 126.
2. Lásd Bánffy Miklós irathagyatéka. Közzéteszi Major Zoltán. A Ráday Gyűjtemény évkönyve 1983. 235. Emlékirata 1945 végén, 1946 elején született, a visszaemlékezés e fejezet ceruzával írott, majd gépbe diktált vázlata (Ráday Levéltár 5. doboz IV.4.b). Titkos tárgyalásairól a Patria (a Nemzeti Parasztpárt napilapja) is megemlékezett: A. Ch.: Zilele tragice ale Ungariei. Conteile Bánffy Miklós la București in toamna anului 1943. 1946. március 1. Idézi Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2002. 325.
3. „A második világháború utolsó két évében Bánffy Miklós tettekkel igazolta, hogy a hivatalos politikával szemben merészelt kockázatos feladatot is vállalni a hitleri háborúból való kilépésért, először angolszász vonalon, azután pedig a Szovjetunióval való fegyverszünetet is sürgetve [...] tényleges akcióhoz nemcsak tisztánlátásra, hanem kockázatot vállaló szellemre is szükség volt. Bánffyban pedig kétségkívül megvolt a katasztrófa elhárítására való törekvés, a román–magyar közeledés történelmi szükségszerűségének szellemében.” Bánfyai László: Bánffy Miklós. In: Uő: Hosszú mezsgye. Második, bővített kiadás. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 311.
4. Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 422.
5. Mikó Imre: Bánffy Miklós emberközömben. In: Bánffy Miklós: Emlékeimből (1932) – Huszonöt év (1945). Polis Könyvkiadó, Kvár, 2000. 347–348.
6. Bánffy Katalin: Ének az életből. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2005. 210.
7. Váradai Aranka: Napló. In: Levelek. Kolozsvár–Budapest–Casablanca–Tanger 1944–1949; Váradai Aranka naplója 1944–1952. Közzéteszi Marosi Ildikó. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2002. Bánffy Miklós estéje. 219.
8. Vásárhelyi János (1888–1960) kolozsvári református püspök. 1944. október 15-én.
10. Bánffy Miklós irathagyatéka, 235–236.
11. Bánffy Katalin: Ének az életből, 200.
12. Bánffy Miklós estéje, 220–222.
13. Kós Károly levele Tompa Lászlóhoz. Kolozsvár, 1945. február–március. In: Kós Károly levelezése. Szerk. Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003. 382.
14. Bánffy Miklós levele báró Perényi Zsigmondhoz, a felsőház elnökéhez. Ráday Levéltár, Bánffy Miklós iratai I/9.
15. Balogh Edgár: Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 356.
16. Gy. Dávid Gyula: A bonchidai Bánffy-kastély. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2001. 57; Marosi Ildikó: Kis/Bán/fy/könyv. Bonchidai Prospero. Második kiadás. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 17.

20. A pusztításokról 1944 decemberében Köpeczi Sebestyén József két jegyzőkönyvet vett fel. Közli Marosi Ildikó uo. 14–21.
17. Bánffy Katalin: Ének az életből, 208–209, 227.
18. Uo. 211.
19. Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke – a kényelmetlen nagyúr. Magyar Szemle 2010. június. Új folyam XIX 5–6.
20. Szalontai Balázs: Bánffy Miklós utolsó éve. Vigília 1973. 3.
21. 1945. március 25. Lásd Bánffy Miklós estéje, 371.
22. Kolozsvár, 1945. március 26. Bánffy Miklós irathagyatéka. Ráday Levéltár C/6. I/5.
23. Várady Aranka naplója. In: Bánffy Miklós estéje, 228.
24. Bánffy Miklós irathagyatéka, 227–232.
25. Bánffy Katalin: Ének az életből, 213.
26. Illés Endre: Bánffy Miklós. In: Bánffy Miklós: Megszámláltattál... Helikon Kiadó, Bp., 1982. 19.
27. Balogh Edgár: i. m. 353. A főpolgármester október 13-án Tudor Bugnariu, helyettese Demeter János lett.
28. Az Utunkat kiadó Romániai Magyar Írók Szövetségének első elnöke Nagy István, alelnöke Szabédi László, titkára Méliusz József lett. Gaál Gábor a kommunista irányváltás után, a szövetség 1946. június 28–30-i kongresszusán tették meg elnöknek.
29. Méliusz József: Korallsziget Szinján. Kérdez: Marosi Ildikó. In: Kávéház nélkül (Emlékezet és vallomás). Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 416–417. Bánffy jegyzetSORzata az Utunkban művészeti írásait, főként régi idők anekdotáit közölte: Beszéljünk semmit, lásd Dávid Gyula: Bánffy Miklós utóélete a romániai magyar irodalomban. Erdélyi Múzeum 1993. 3–4. Néhány darabja A koronás tízes (Polis Könyvkiadó, Kvár, 1996) és a Bánffy Miklós összes novellái (uo. 2004) c. kötetekben jelent meg.
30. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1946. április 29. In: Bánffy Miklós estéje, 53–54. A Bűvös éjszaka, a jugoszláviai partizánharcok meszeszerűen kalandos története a Józsa Béla Athenaeum kiadásában jelent meg (1946).
31. A novellát az Erdélyi Helikon 1944. októberi száma közölte.
32. Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke – a kényelmetlen nagyúr. Magyar Szemle 2010. június.
33. Dávid Gyula: Bánffy Miklós, az emlékiró. In: Írók, művek, műhelyek Erdélyben. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 108.
34. Scrisoare deschisă d-lui Gaál Gábor. Idézi Ion Brad: Emil Isac, új eszmék szószólója. Ford. Bustya Endre és Farkas László. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1972. 393–394.
35. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. április 28. In: Bánffy Miklós estéje, 82.
36. Bánffy Miklós levele Gaál Gáborhoz. Kolozsvár, 1947. január 4. A Ráday Levéltár dokumentumát idézi Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke... Magyar Szemle 2010. június.
37. A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának 544/1947. P.B. sz. határozata. Bp., 1947. május 13. Idézi Marosi Ildikó: Kis/Bánffy/könyv 22. és Bánffy Miklós estéje, 376–377.
38. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. november 25. In: Bánffy Miklós estéje, 130, 332–334.
39. Idézi Sipos Gábor: Bánffy Miklós tevékenysége az Erdélyi Református Egyházban. Magyar Szemle 2010. 5–6. Lásd még Csíha Kálmán: Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka. Református Szemle 1999. XCII. évf. 2.
40. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. július 31. In: Bánffy Miklós estéje, 107.
41. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1947. augusztus 14. Uo. 108.
42. Tamási Áron: Bánffy Miklós. Irodalmi Diáknaplár 1948-ra. In: Uő: Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965. Palatinus, Bp., 2001. 412.
43. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. február. In: Bánffy Miklós estéje, 146, 336–338. Íme az Ember c. drámája 1948 februárjában született, lásd Tóth Ágnes: Bánffy Miklós drámái. Színháztudományi Szemle 18. (1985) és Kereskényi Hajnal: A kiadásról: In: Bánffy Miklós összes drámái. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2009. 462.
44. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. február 19. In: Bánffy Miklós estéje, 153–154.
45. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, március 13–18. Uo. 159.
46. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. május 11–12. Uo. 173.
47. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. július vége. Uo. 183, 344.
48. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. szeptember 19. Uo. 192, 345–346.
49. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1948. augusztus 3. Uo. 188, 344–345.
50. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. március 21. Uo. 197, 348.
51. A Király utcai palotát 1949 nyarán államosították. Lásd uo. 204–205, 348–351. és Tóth Ágnes: Bánffy Miklós iratai és a színdarabjainak bemutatóira vonatkozó irodalom. Színháztudományi Szemle 18.
52. Bánffy Miklós estéje, 352–353.
53. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. szeptember 17. Uo. 210.
54. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. szeptember 30. Uo. 211.
55. A nagyúr, 127–128.
56. Bánffy Miklós estéje, 241.
57. Lásd Ravasz László: Mí maradt még? Bánffy Miklós felett. Protestáns Szemle 1993/3.
58. Kós Károly levele Borbíró Virgilhez. Kolozsvár, 1950. június 17. In: Kós Károly levelezése, 431–432.
59. Dávid Gyula: Bánffy Miklós harmadik hazatérése. Korunk 1999. 1; Bálint József: Gr. Bánffy Miklós (1873–1950). Református Család 2000. 3. és Rostás-Péter Emese: Szobrot állítottak Bánffy Miklósnak. Romániai Magyar Szó 2004. szeptember 28.